

„Városunkba jó reménység alatt befogadtatik” A rimaszombati polgárjog (1796–1848)*

BERECZ ANITA

Abstract. “With Good Hope, One is Welcomed into Our Town”: Citizenship Rights in Rimaszombat (1796–1848). This study focuses on the significance attributed to citizenship rights in the privileged market town of Rimaszombat and how the use of these rights led to social differentiation among the population. Rimaszombat was one of the few settlements that, even before the 1840 Act VII, attempted to secure the permanent redemption of feudal obligations, services, and taxes. However, the town’s efforts were not entirely successful; the Royal Council did not approve their redemption agreement with their secular landlords, though this had a significant impact on the use of citizenship rights within the town. Through a systematic analysis of records from 1796 to 1848, this study examines the number of citizens, their social composition, place of origin, and the role of citizenship rights in the town.

Keywords: Rimaszombat, market town, citizenship rights, 19th century

A magyarországi várostörténeti szakirodalom a 18. század elejétől elinduló urbanizációs folyamat legfontosabb eredményeként a településhálózat területi átrendeződését emeli ki. A mezőgazdasági árutermelés és a belső kereskedelem – mindenekelőtt a gabona forgalmazása – mint urbanizációs tényezők előtérbe kerülése következtében a gabona-termelő és kereskedővárosok kerültek előnybe. Ennek során a gazdaság súlypontjai az ország széleiről áthelyeződött az Alföldre, erőteljesen növekvő népességkoncentrációt eredményezve ezzel.¹ Az 1780-as évek végétől az 1840-es évek elejéig így az Alföld szabad királyi városaiban 75%-os, a mezővárosokban mintegy 100%-os népesség-szám-növekedés ment végbe, a Dunántúlon és Észak-Magyarországon ezzel szemben csupán kisebb arányban, 15%-kal nőtt a szabad királyi városok népessége.² A városál-

* A tanulmány az NKFIH (OTKA) K 134378 számú, A dualizmus kori parlamentarizmus regionális nézőpontból című pályázat és a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24 kódszámú egyetemi kutatói ösztöndíj programjának a nemzeti kutatási, fejlesztési és innovációs alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ Czoch–Szabó–Zsinka 1997: 37.

² Vörös 1980: 547–553.

lomány átrendeződése és a rendkívül gyors ütemű fejlődés nagyban segítette a nagy népességű, agrárjellegű mezővárosokat abban, hogy a földesurukkal örökváltásági szerződést kötve megszabaduljanak a földesúri terhektől és szolgáltatásoktól. Így vált teljesen szabaddá, és szerezte meg több esetben a földesúri igazságszolgáltatási jogot is Nagykörs, Kecskemét, Nyíregyháza, Szentes még azelőtt, hogy 1840-ben törvényileg szabályozták volna az önkéntes örökváltásgot. A fejlett, nagy vonzású piacközpontok – ahogyan Bácskai Vera kutatásai is rámutattak – ott tudtak tehát kialakulni, ahol sokoldalú mezőgazdasági árutermelés folyt, és a vonzáskörzetükben a kereskedelem és az ipar is jelentős volt. Ahol a tágabb körzetek kialakulását a domborzati, vízrajzi viszonyok és a kedvezőtlen közlekedési adottságok nem tették lehetővé, azokon a területeken a települések egyre inkább jelentéktelen alközpontokká vagy vásárhelyekké váltak.³ Mindezzel párhuzamosan, míg a 18. század elején Észak-Magyarország sűrű városhálózatával az ország közel legvárosiasabb régiójának számított, a 19. század elejére több, ezen a területen található település az országos városhierarchiában alacsonyabb szintű kategóriába került, a települések lélekszáma pedig stagnált, esetenként csökkent.⁴

A fentiekben ismertetett folyamat lokális vizsgálatához alkalmas választásnak tűnt a Gömör és Kishont vármegyében⁵ elhelyezkedő Rimaszombat privilegizált mezőváros társadalomtörténeti elemzése.⁶ A település a 19. század első felére az országos városhierarchiában népességszám szerint és a piacközponti funkciót betöltő városok között is egyre jelentéktelenebb helyet foglalt el. A Bácskai Vera által felállított rangsor Rimaszombatot – Bártfa, Eperjes és Késmárk szabad királyi város mellett – nagyon gyenge fejlettségű központként minősítette, ahol a kézművesipar közepesen volt fejlett, és kevés kereskedő tevékenykedett.⁷ A kiváltságos mezővárosban ugyanakkor létezett a polgárjog, hiszen az 1828-ban elkészült országos adóösszeírásban a szabad királyi városokon kívül az adott városok jogállásától függetlenül Eger, Rimaszombat, Rozsnyó és Zsolna lakóinak egy

³ Bácskai 2002: 98–100.

⁴ Beluszky 1998: 442–446; Gyimesi 1975; Bácskai–Nagy 1984.

⁵ II. József a közigazgatási reformjait követően az egyesített Gömör és Kishont vármegyének Rimaszombatot lett a székhelye. Az uralkodó halálát követően Kishont újból Hont vármegyéhez került, a kerületet az 1802. IX. törvénycikk egyesítette ismét Gömörrel. Rimaszombatot így 1803-tól ismét az összevont Gömör és Kishont vármegyéhez tartozott. B. Kovács 2010: 28.

Gömör és Kishont vármegye területén szabad királyi város nem volt, a vármegyében 13 mezőváros volt: Rimaszombat, Rozsnyó, Csetnek, Dobsina, Nagyrőce, Jolsva, Tiszolc, Pelsőc, Putnok, Ratkó, Sajó-Gömör, Krasznahorkaváralja, Rimaszécs. *Társalkodó*, 1841. március 10. 77–78.

Rimaszombat lakossága 1848-ban 4146 fő volt, ebből 1338 római katolikus, 2058 református, 678 evangélikus volt. ŠABB PARS, Rimaszombat város tanácsának jegyzőkönyvei, 1848. év 693.

⁶ Rimaszombat mezőváros történetéről készült ugyan néhány helytörténeti munka, ám a történészek részéről rendkívül csekély figyelmet kapott idáig, így az alap kutatások is hiányoznak. Findura 1894; Kollár 1997; B. Kovács 2010; Kerényi 2013.

⁷ Bácskai 1988: 23, 54.

részét is polgárként jegyezték fel.⁸ Annak ellenére tehát, hogy az 1825–1827-es országgyűlésen hozott rendelkezések és utasítások alapján az összeírásban csupán a szabad királyi városok polgárai kaptak külön rovatot,⁹ Rimaszombatban 166 főt mégis polgárként tüntettek fel.¹⁰ Az elemzés középpontjában így az a kérdés állt, hogy ebben a privilegiált mezővárosban vajon milyen jelentőséget tulajdonítottak a polgárjognak, és ennek használatával miként differenciálódott a rimaszombati lakosság.

Rimaszombat és a földesurak kapcsolata

Rimaszombat és a hozzá tartozó határ osztatlan birtokrészként két földesúr, a Koháry és a Forgách család fennhatósága alá tartozott. A 19. század első felében a fejlődés irányát nagyban befolyásolta a Koháry Ferencsel 1795-ben kötött szerződés. A még 1792-ben kezdődött nézeteltérést a város és a földesúr a helytartótanács jóváhagyásával 1795-ben rendezte. A probléma forrását az okozta, hogy a város az évente fizetett cenzusért a (pontosan meg nem határozott) kisebb királyi haszonvételeket is magának akarta. A földesúr álláspontja szerint azonban ezek a haszonvételi jogok egyértelműen a földesúrhoz tartoztak, de amennyiben a város ezt meg akarja váltani, megteheti, így az évi cenzuson felül fizessenek még 2000 forintot. A város viszont úgy gondolta, hogy az évi cenzussal megváltotta a haszonvételek jogát is. Nem volt egyetértés az irtványföldekkel kapcsolatban sem. A város sérelmezte, hogy a földesúr ezeket összeíratta, elvette, és egységesen az úrbéri földekhez akarta csatolni, hogy fizetni kelljen érte. A város arra hivatkozott, hogy ezeket a jogokat még I. Károly adományozta számukra¹¹ (majd később bíraskodási jogot, vásártartás és más egyéb előjogokat és kiváltságokat kaptak), amelyeket már a Forgách család is kivizsgáltatott. A telkek szabad adásvétele azonban a betelepülők számára előnyöket jelentett, így megnövekedett a város lakossága, de a földesúr 500 forintról 2000 forintra emelte a cenzus díját. Úgy vélték, hogy ennek díját a lakosságszám növekedésével párhuzamosan már nem lehet magasabbra emelni, ugyanis azt már az úrbérrendelet is tiltotta. Az úrbéri problémákkal kapcsolatos nézeteltérést 1795-ben sikerült rendeznie a városnak a földesúrával. A szerződés értelmében a várost azt követően évi 3000 forintos fizetési kötelezettség terhelte, amit fele-fele részben Szt. György és Szt. Mihály napján kellett rendezni, ezenkívül felmentést kaptak

⁸ Bácskai 2002: 129.

⁹ Bottló 1957: 242–272.

¹⁰ 310 fő házatlan, 1 fő házas zsellér kategóriába került, jobbagyként viszont senki nem került az összeírásba.

MNL OL N 26. 208. Gömör és Kishont vármegye, Rimaszombat. A kutatás során a levéltárban elérhető digitalizált anyagot használtam fel. A forrás ma már a Magyar Nemzeti Levéltár Adatbázisok online felületén is elérhető.

¹¹ Erre lásd Pálmány 2013: 59–64.

minden úrbéri szabályozásból származó cenzus, adó és egyéb járadékok, tartozások fizetése alól. Emellett a város megkapta az úriszék tartásának a jogát, kizárólagosan és teljes egészében a város joghatósága alá kerültek a (pontosan meg nem határozott) kisebb királyi haszonvételek. A földesúr az örökösök nélkül meghalt jobbágyok/zsellérek örökösödési jogáról lemondott, ezt a jogot a város kapta meg, a földeket szabadon adhatták-vehették, (gazdasági) számadással pedig nem tartoztak.¹²

Koháry Ferenc halálát követően (1826) a szerződés az örökösöknek valószínűleg már nem kedvezett, így Koháry Antónia és Coburg Ferdinánd 1830-ban pert indított emiatt a kúrián.¹³ A perről és a két fél álláspontjáról ugyan nincsenek adatok, de annyi bizonyos, hogy a város megtette az első lépéseket az örökváltság érdekében. 1835-ben a bizottság már a javaslatokat és a véleményeket tárgyalta a „földesúri teljes felszabadítás” módjairól. A város meggyőződése szerint a Koháry-Coburg család által indított per bizonytalan végkimenetelű volt, így kérték Coburg Ferdinándot, hogy amennyiben hajlandó az addig sértetlenül fennálló szabadságot megtartani, vagy befejezné a pert, a feltételeket haladéktalanul közölje a várossal.¹⁴ 1838-ban ugyan még mindig a folyamatban lévő Coburg-perre hivatkoztak,¹⁵ a szerződést végül egészen biztosan nem sikerült megkötni, hiszen a város 1848-ig fizette számukra a Koháry Ferenc által megállapított cenzust. Hosszas egyeztetéseket követően, 1848. március 31-én a város arra jutott, hogy mivel az úrbéri viszonyokat törvényes módon megszüntették, így az évi 3000 forintos cenzus fizetését felfüggesztik.¹⁶

A 18. század közepén a város a másik földesurával is kötött egy hasonlóan jelentős szerződést, ám ennek részletes tartalma jelenleg ismeretlen. A helytörténeti irodalom szerint a város fele részére vonatkozó regálét és egyéb jogokat 1692-től zálogolták Forgách Ferenctől, majd 1747-ben örökjogon meg is vették.¹⁷ A város erre a szerződésre hivatkozva azonban fontos eredményeket tudott felmutatni. Forgách Antal mint a nemzetség fenntartója 1819-ben peres úton próbálta meg érvényteleníteni a város és Forgách Ferenc 1747-ben kötött örökös szerződését. Mivel a per hosszú évek alatt sem hozott eredményt, a Magyar Kúria 1837. április 7-én megállapította a per kétes kimenetelét, így a Forgách nemzetség, Szalay István és Karlovsky Zsigmond törvényes meghatalmazottjainak közvetítésével, a várossal perbeli szerződést kötött.¹⁸ A szerződésben részletesen kifejtették, hogy az 1747. évi szerződés érvénytelenítésével csupán az az előtti állapotokat lehetett volna visszaállítani. Rimaszombat a kiváltságainak

¹² ŠABB X. 18. 1829. 20. db. 1262. A szerződést 1795. január 16-án Pesten, a helytartótanács előtt írták alá.

¹³ ŠABB PARS, Rimaszombat város tanácsának jegyzőkönyvei, 1830. év 242.

¹⁴ ŠABB PARS, Rimaszombat város tanácsának jegyzőkönyvei, 1835. év 475.

¹⁵ ŠABB PARS, Rimaszombat város tanácsának jegyzőkönyvei, 1838. év 55.

¹⁶ ŠABB PARS, Rimaszombat város tanácsának jegyzőkönyvei, 1848. év 243.

¹⁷ Kollár 1997: 19.

¹⁸ A szerződést 1839. június 16-án Pozsonyban írták alá.

köszönhetően „soha úrbért nem ismert, a legrégebbi időktől fogva minden királyi és határbeli jogokat és haszonvételeket teljesen egyedül és kizárólag használt, határában minden talpalatnyi föld a közönség és egyes lakosok drága pénzen szerzett sajátja”. Mivel a város területileg nincs elkülönítve, „annak helyzete ki nem jelölhető és be nem bizonyítható. De ha bizonyítható is lenne, a szűk erdő és legelő nélküli, egyedül és általában a város és annak lakosai használatában volt, a határában legkisebb iparbeli jövedelemre számot tartani nem lehet, a közönségben számos nemes van, akik az örök-felvállásban szintén belefoglalnak.”¹⁹ A per megnyerése (ha az lehetséges volna) így semmi hasznot nem hozna, ellenben a per folytatására tetemes összeget vesztegetnének. Így a szerződésben a múlt században fizetett 81 500 forinton felül további, a grófi két ág között megosztott 35 000 forintot állapítottak meg.²⁰ Az összeg kifizetésével a nemzetség megszünteti a pert, és „a városban lévő minden jogát és amit a város közönsége és minden rendű polgára és lakosa akár közösen akár külön-külön a város határában a nemzetség joga után valósággal és tettelesen bírnak, az egész közönségnek és utódainak, kinek-kinek mostani és ezután szerzendő birtoka szerint örökösen 116 500 ezüst pénzben örökre és végképpen eladják”.²¹ A tanácsülési jegyzőkönyvekben ugyan nyomon követhetők a város pénzszerzési nehézségei, ennek ellenére viszonylag hamar kölcsönhöz jutottak, így 1840. április 3-án rendezni tudták az örökválság ügyét a Forgách nemzetséggel.²²

Az eddigi adatokból arra tudunk következtetni, hogy a kedvezmények hatására egy nagyobb mértékű letelepedésre kerülhetett sor a 18. század legelején, hiszen a kilenc úrbéri kérdőpont alapján a város által emlegetett 500 forintos cenzust még Koháry István (1649–1731) idejében fizették. A földesúrtól kapott kedvezmények, mint például a földek szabad adásvétele vagy a járandóságok egy összegben való megváltása, egyre több újonnan letelepedőt vonzhatott a városba. Az úrbérrendezés során, 1769-ben a város bevallása szerint a településen urbárium nem volt, az adót megegyezés alapján, szerződés (*contractus*) és *usus* (régí szokás) szerint fizették, de a felmérés idejében már csak *usus* alapján. Szabadalmas mezővárosként robottal nem tartoztak, szabadon költözhetek, a Koháry és Forgách családnak fizetett évi kétezer forint adó mellett mással nem tartoztak.²³ Az úrbérrendezés előtt azok a települések, amelyek a földesúri terheket írásos, kétoldalú szerződés (*contractus*) formájában teljesítették,

¹⁹ MNL OL P 288–1. tétel Forgách család gácsi ága, Birtokjogi iratok, Jobbiztosító iratok, 1797–1857. 592–596.

²⁰ A szerződés szövege szerint a felperesek az összeget újabb jószágok beszerzésére fordítják, azonban arra nem tértek ki, hogy ez melyik uradalomban fog megtörténni.

²¹ MNL OL P 288–1. tétel Forgách család gácsi ága, Birtokjogi iratok, Jobbiztosító iratok, 1797–1857. 592–596.

²² ŠABB PARS, Rimaszombat város tanácsának jegyzőkönyvei, 1840. év 242.

²³ A kutatás során a Hungaricana oldalon elérhető Mária Terézia úrbéri tabellái digitalizált anyagot használtam.

jóval előnyösebb helyzetben voltak, mint az urbáriumos vagy az ususos jobbágyok, mivel a szerződés a város lakosságát védte az esetleges földesúri visszaéléssel, önkénnyel szemben.²⁴ A szerződéskötés gyakorlata általában a(z alföldi) telepítésekkel volt összefüggésben, vagy szilárdabb lakosság esetében a birtokaiktól távol élő magánföldesurak pénzigénye indokolhatta a meghatározott időre történő készpénzfizetést. Ezt a legtöbb esetben felváltotta az usus, mint történt Rimaszombatnál is, hiszen idővel a szigorú szabályok általánossá váltak, és a lakosság megszokta a terheket.²⁵

Az úrbérrendezés legtöbbször lehetőséget adott a földesuraknak, hogy a birtokok pontos megállapítását követően érvényesítsék a jogaikat, ami a nagyobb kiterjedésű, osztatlan birtokok esetében hátrányosan érintette az adott települést. Az úrbéri tabellák Rimaszombatban ugyan elkészültek, de azt nem lehet tudni, hogy azt ténylegesen bevezették-e, vagy ha nem, milyen szerződésre hivatkozva fizették tovább a cenzust. A korábbi szerződések ugyanis érvényben maradhattak, de az úrbérrendelettől kedvezőtlenebbet sehol nem hagyhattak jóvá. A rimaszombati birtokok viszont – ahogyan a szerződés szövege is rámutatott – továbbra is osztatlan tulajdonban maradtak. Bár a cenzus összegének folyamatos emelésével párhuzamosan a Koháryak egyre erőteljesebben próbálták érvényesíteni az akarataikat, a 18. század végén megkötött szerződéssel mégis számos kiváltságot kapott a város. Ezek a jogok az örökösök kezét viszont már egyre inkább köthették, éppen ezért igyekeztek mindkét oldalon érvényteleníteni a korábban átadott kiváltságokat, ami folyamatos pereskedést eredményezett a város és a két földesúr között. A pereskedéseket pedig egyedül a szabad királyi városi rang elérésével tudták volna lezárni. Rimaszombatban a szabad királyi városi rang megszerzését ugyan egyértelmű célként soha nem fogalmazták meg, a „földesúri teljes felszabadítás” mégis a földesúrtól való teljes függetlenség irányába mutatott, a redempcionális közösségekhez hasonlóan, örökváltság útján. Rimaszombat így egyike volt annak a pár településnek, amely még az 1840. évi 7. törvénycikk előtt megkísérelte a földesúri tartozások, szolgáltatások és adózások örökös megváltását. A város törekvése azonban nem járt teljes sikerrel: a Forgách nemzetséggel ugyan sikerült megegyezniük, a helytartótanács viszont nem hagyta jóvá az örökváltsági szerződésüket,²⁶ azonban mint látni fogjuk, a polgárjog városon belüli használatát nagyban befolyásolta.

²⁴ Pálmány 1989: 288–291.

²⁵ Tompa 2021: 280–282.

²⁶ MNL OL D–55 Convolutum II. 20. tétel (2774/1851.) A jóváhagyás elmaradásának oka jelenleg nem ismert, további kutatást igényel.

A letelepedés és befogadás

A rendi keretek között kétféle városi jogállás létezett: a kiváltságokon alapuló, szabad királyi város és a földesúri fennhatóság alatt álló mezőváros. Jogi szempontból előnyösebb helyzetben voltak a privilegizált mezővárosok, amelyek a király által megerősített kiváltságokkal rendelkeztek. Azok a mezővárosok is jelentősen különböztek a jobbágyközségektől, amelyek ugyan ilyen privilégiummal nem rendelkeztek, de a földesúrral kötött szerződés alapján a szolgáltatásaikat egy összegben fizethették.²⁷ Mivel az ilyen jellegű kiváltságos mezővárosok lakói az úrbéres településeknél jóval kedvezőbb gazdasági helyzetben voltak, a városi társadalmon belül is szélesebb differenciálódás ment vége.²⁸ Mindemellett széles körű jogokat gyakorolhattak, melyek közül a leglényegesebbnek a szabad bíróválasztás, a városi statútumalkotás, az ingatlanok szabad adásvétele és az új lakosok befogadása számított. A városba való letelepedés szabályozását legtöbb esetben a földesúr tartotta fenn magának, ám kiváltsággként sokszor kerülhetett a városi tanács kezébe a lakosjog megadása vagy annak elutasítása. Ezzel a városok vagy a letelepedési engedély útján éltek, amivel az illető a városban maradhatott, vagy a lakosjog révén, amelyért már többéves helyben lakást követően folyamodhattak annak érdekében, hogy részesüljenek a város kollektív kiváltságaiban.

A lakosjog mellett a szabad királyi városokéhoz hasonlatos mezővárosi polgárjog adott lehetőséget, hogy az ezzel járó kiváltságokkal elkülönítsék magukat a kedvezményekkel nem rendelkező zsellérektől, jobbágyoktól. Lakos- és polgárjoggal tehát a mezővárosok lakóinak egy kisebb része rendelkezett, azok közül is csak az, aki fontosnak tartotta ennek megszerzését. A nemességtől eltérően a polgárjog nem öröklődött, azonban a helyi polgárcsaládból származók országsszerte kedvezményeket kaptak, így csupán a díj felének a kifizetését tették kötelezővé. Annak ellenére, hogy lakosjog megszerzésénél ugyanolyan követelményeket állítottak, mint a polgárjognál, a lakosjog már a legtöbb esetben örökíthető volt. A lakos- és polgárjog használatának azonban településenként más-más funkciója volt. Pápán például az újonnan letelepedőnek elsődlegesen letelepedési, lakhatási engedélyt kellett kérni a földesúrtól, majd ha minden követelménynek megfelelt, polgárjogért folyamodhatott. Akár helyi születésű, akár letelepedett személy volt, a polgárjog sikeres megszerzése után megillette őket a harmincadvám-mentesség, a szabad kocsmáltatás, a só- és dohányárulás joga, illetve mentesültek a testi büntetés alól.²⁹ Nagykanizsán céhbeli mester csak esküt tett polgár lehetett, emellett a városi tisztviselők választásában is részt vehettek.³⁰ Egerben a polgárjog megszerzésének szintén fontos feltétele volt a mesterré válás és a mesterség

²⁷ Csizmadia 1962: 8.

²⁸ Varga 1967: 10–11.

²⁹ Hudi 1995: 96–101.

³⁰ Kerecsényi 1978: 118.

gyakorlása, illetve azt is előírták, hogy a leendő polgár háztulajdonnal rendelkezzen a városban. Az egri polgárok kiváltságai közül legjelentősebbnek a bormérés joga bizonyult, hiszen újévtől március utolsó napjáig csak ők mérhettek bort.³¹ A lakosjogot ezzel szemben leginkább, de nem kizárólagosan a Jászkun Kerületben és az örökváltásigolt településeken (Kecskemét, Nagykőrös) használták, ahol a kiváltságos jogok már az örökváltásig előtt a földhöz tartoztak, ám a lakos- és a polgárjog sajátos használatára Nyíregyházát lehetne legjobb példaként említeni.³²

A Jászkun Kerületben a redempcionális terhek vállalásának mértéke osztotta meg a társadalmat 1745 után. A teljes jogú redemptusok mellett irredemptusnak számított minden, lakosként befogadott, ám jogokat nem élvező személy. Akik nem a Jászkun Kerületből érkeztek, idegennek számítottak, a kerületben egyik helységről a másikba költözők viszont könnyebben kaptak lakosjogot.³³ A József nádor által 1796-ban kiadott Jászkun Statutum alapján kizárólag a lakosi joggal rendelkezők voltak jogosultak ingatlanszerzésre. Minden településen helyi határozatokban szabályozták a lakosi jog feltételeit, de Kiskunhalason például legalább egy évtizedes ott-tartózkodást követően lehetett lakosi (honosítási) jogért folyamodni. Ennek során igazolni kellett a többéves jó magaviseletet és a közteherviselésben való részvételt.³⁴ A lakosi jog megadásáról vagy annak elutasításáról a tanács döntött. Amennyiben a tanács elfogadta a kérelmet, az úgynevezett „concivilitas taxa” (a lakosi jog illetéke)³⁵ kifizetése után engedélyezték a kert vagy ház(telek) megvásárlását, tőkefölddel azonban még továbbra sem rendelkeztek. Az így megszerezhető lakosi jog öröklődött, a sikeres kérelmezők gyermekei tehát már lakosnak számítottak.³⁶

Pest-Pilis-Solt vármegye legnagyobb lakosságú mezővárosában, Kecskeméten az 1802-ben kibocsátott rendelettel szabályozták a pusztáról vagy más helységről városba költöző, lakosként felvett személyek ingatlanszerzési jogát. Annak érdekében, hogy a „törzsökös családokat konzerválják”, megengedték ugyan, hogy a lakos rögtön házat és szőlőt szerezzen, azonban a lakosi felvételtől számított tíz éven belül nem birtokolhatott földet.³⁷ 1809-ben a lakosi jogért fizetett díjat felemelték 24 forintra.³⁸ 1824-től a városi szabályok módosításával kecskeméti „helyes lakosnak” azokat ismerték el, akik helybeli származásúak voltak, vagy saját jogon megszerezték a lakosi

³¹ Berecz 2023: 46–48.

³² Bagi 1995; Bánkiné Molnár 1995; Iványosi–Szabó 1991; Szabó 2006: 107–114; Kujbus 2008: 315–324.

³³ Bánkiné Molnár 1995: 76.

³⁴ Bagi 2001: 356; Bagi 1995: 72–74.

³⁵ A lakosi jog pontos díja nem ismert, időnként változó, mindig jelentős összegű illetéket kellett fizetni. A kerületben költözők számára csupán a díj felének kifizetését tették kötelezővé. Bánkiné Molnár 1995: 26, 76.

³⁶ Bánkiné Molnár 2001: 33.

³⁷ Iványosi–Szabó 1991: 136–137.

³⁸ Iványosi–Szabó 1991: 154.

jogot, a városban laktak, és a közterhek viselésében részt vettek. A föld megszerzésének lehetőségét továbbra is lakosi joghoz kötötték, viszont mivel a teherviselést is vállalni kellett, így ingatlantulajdon nélkül földet továbbra sem szerezhettek a városba költöző személy. A korábbi városi rendelethez hasonlóan szólót ugyan kaphattak, de a lakosoknak ebben az esetben is elővásárlási joga volt. Amennyiben valaki helyi birtokos lányával kötött házasságot, a lakosi jog megszerzését követően viszonylag egyszerűbben földhöz tudott jutni.³⁹ Szintén a megye alá tartozó Nagykőrösön 1817-ben jóváhagyott városi szabályrendelet értelmében a város határában lévő birtokokat a lakosok szerezhették meg. A máshonnan érkező letelepedők a „polgári jussból” nem részesülhettek, birtokot pedig nem szerezhettek addig, amíg a városi tanács a lakosok közé be nem vette őket. Ugyanez a szabály vonatkozott a helyi születésű, de máshol letelepedő személyekre is, hiszen a költözéssel elveszítették a szüleiktől örökölt javukat. Ám a helyi családokba házasodott külföldi sem örökölhetett birtokot, amíg a városi tanács nem ismerte el őket lakosnak.⁴⁰

Az 1760-as évektől kezdve Nyíregyházán az új lakosnak három évet helyben kellett laknia, kötelezővé tették a lakosdíj fizetését, valamint a jó magaviselet bizonyítását. A pozitív elbírálásra számíthatott a beházasodott letelepedő vagy az, akinek a településen rokonai éltek.⁴¹ A 19. század elejétől elsődlegesen már olyan mesterembereket fogadtak be, akik kizárólag a mesterségükből éltek, ugyanis a határban lévő földek vásárlását tiltották számukra.⁴² A mezővárosi jogállás (1786) a lakosok elnevezésén és jogállásán ugyan nem változtatott, ám miután mindkét földesúrral megkötötték az örökváltsági szerződést, 1826-ban a helyi társadalmat három csoportra osztották: polgárookra, lakókra és zsellérekre. Az ingatlannal rendelkező polgároknak volt a legtöbb joga: javaikkal szabadon rendelkezhetek, a város haszonvételeiben részesülhettek, a cenzusfizetésnél és a vásárok alkalmával a helypénzfizetésnél mentességet élveztek. A lakosok a házbirtokon kívül egyéb ingatlant nem vásárolhattak és nem használhattak, a marhák tartásától eltiltották őket. A zsellérek pedig, a „semmivel sem bíró személyek” zsellérpénz fizetése mellett a városban tartózkodhattak.⁴³ 1837-ben, Nyíregyháza jogállásának változását követően – privilegizált mezővárossá vált –, tovább szűkítve a kedvezményezett körét, a polgárjogra kifejezetten a helybeliek kiváltságaként tekintett a városi tanács, de a bevándorlók közül is polgárrá válhatott, aki legalább 10 éve ott lakott, viselte a közterheket, és befizette a polgárdíjat. A lakos- és a polgárjog öröklődött, amennyiben az illető nem költözött el a városból, és fizette az adót.⁴⁴

³⁹ Iványosi–Szabó 1991: 230–232.

⁴⁰ Novák 1979: 192, 196.

⁴¹ Kujbus 2008: 317–318.

⁴² Kujbusné Mecsei 2001: 26.

⁴³ Kujbusné Mecsei 2001: 87, 93–94; Kujbus 2008: 320.

⁴⁴ Kujbusné 2008: 320; Kujbusné Mecsei 2006: 128–129.

Kiváltságos mezővárosként Rimaszombat önálló szabályalkotási joggal rendelkezett, így a város által kiadott rendeletekből vagy az arra való utalásokból szinte azonos folyamat rajzolódott ki, mint az imént említett településeken. 1796-ban a rimaszombati lakosok panaszt tettek, hogy az 1771-es végzés szerint 12 forint kifizetése után ismerték el őket igazi lakosoknak, ezt a pénzt a mostanában érkezőktől azonban nem szedték. A tanács elismerte a panasz jogosságát, és az 1771-től bevett lakosokat figyelmeztették a 12 forintos „ügynevezett polgársági pénz” befizetésére, hiszen a lakosok a város „nagy költséggel szerzett minden javaiban és szabadságaiban részesülnek”.⁴⁵ 1826-ban a tanács új városi rendszabály készítése mellett döntött, amelyet a vármegyei közgyűlés augusztus 31-én jóvá is hagyott.⁴⁶ A rendszabály részletesen ismertette a nép, illetve a lakosok jogait. A népet illető kiváltságokat – amely alatt vélhetően a hazafiakat, azaz a lakosjoggal rendelkezőket és a birtokosokat érthették – a következőkben foglalták össze: szabadon választhat főbíró, főkapitányt és a városi tisztségviselőket⁴⁷ a helybéli birtokos és érdemesebb lakosok közül. Az ügyeit maga intézi, a nemesek felkelésében zsoldot ad. Kocsmákat, mészárszéket, malmokat, serházat, erdőt, mezőt, földet, vizet és egyéb földesúri tulajdonokat bír. Heti- és országos vásárokat tart. A várost sáncokkal és kőfallal kerítheti, főbenjáró és polgári ügyekben a maga lakosait, sőt a külsőket is – ha a határon belül elfogja – a tanácsa ítélni el. Akasztófát, pellengéret, szégyenoszlopot és egyéb fenyítő eszközöket állíthat. Az örökösök nélkül meghalt lakosok javait megörökölheti.

Az 1826. évi szabályrendelet a nép mellett a lakosok tulajdonát és személyét illető kiváltságokat kilenc pontban összegezte. Ennek értelmében a város lakosainak az országban sehol nem kell vámot fizetni, a városi lakosként a heti- és országos vásárokból mentesülnek a helypénz fizetése alól. Földesúri kötelezettségek nem terhelik, nem tartoznak a termés után se kilenceddel, se tizeddel. A lakosokat csupán a város bírása marasztalhatja el az esetleges adósságok miatt, illetve rendes kihallgatás után ítélni el őket. A tisztek és hivatalnokok választásában szabad választási joggal rendelkeznek, a polgári hivatalokat betölthetik, amennyiben megválasztják őket. A városon belül a tisztességebbek közé tartoznak.⁴⁸ 1826 után a „városi politika rendbehozása” érdekében

⁴⁵ ŠABB PARS, Rimaszombat város tanácsának jegyzőkönyvei, 1796. év 709.

1797-ben 12 forintból álló „ügynevezett hazafiúság pénz”-ről írnak, melynek befizetése révén részesülhet az illető a város ősi szabadságaiban. ŠABB PARS, Rimaszombat város tanácsának jegyzőkönyvei, 1797. év 97.

⁴⁶ B. Kovács 2010: 144. Ebben többek között rögzítették a város jogállását, az önkormányzatának működési kereteit, a tisztségviselők jogait és kötelességeit.

A szerződés szövege csupán a helytörténeti irodalomból ismert, az 1803 utáni vármegyei anyag ugyanis nem kutatható Besztercebányán, így az eredeti dokumentum nem kereshető vissza.

⁴⁷ Városi pénztárnokot, a város gazdáját, bor- és sersáfárt, két polgárt, vásárbíró, adószedőt, alkapitányt, tizedeseket választhattak.

⁴⁸ B. Kovács 2010: 21–22.

A tanácsot illetően a következő jogokat sorolták fel: főbíróságra minden második évben római katolikust, majd evangélikust, főkapitányságra, perceptorságra, tanácsosságra, számtartóságra, bor- és

kiküldött bizottság 1837 szeptemberétől kezdett dolgozni az újabb szabályrendeleten.⁴⁹ Az 1839. január 28-i bejegyzés szerint értek a városi *lakosokat, polgárokat és birtokosokat* érintő rész még elmaradt tárgyalásához. A tervezet teljes szövege ugyan nem maradt fenn, de a tanács által javasolt módosításokból következtetni lehetett a változásokra. Ezek szerint a „lakosok a letelepedettek, a beírás díjába két forintot fizetnek, a közadót fizetni és a közterheket viselni kötelesek. Egyébként városi kiváltságos jogokhoz semmi just nem tarthatnak. A polgár a mérsékelt legelő bérfizetés mellett marhat tart(hat).”⁵⁰ A vármegyei jóváhagyással kiadott szabályzat minden bizonnyal összefüggésben volt Koháry Ferenc 1826-ban bekövetkezett halálával, az újabb módosítást pedig a Forgách családdal kötött örökváltsági szerződés indokolhatta. A továbbiakban az a kérdés tehát, hogy mindez hogyan befolyásolta a lakosok és a polgárok számát és társadalmi összetételét, illetve hogy kik tartották fontosnak ezeknek a jogoknak a megszerzését.

A rimaszombati lakos- és polgárjog

A rimaszombati lakosként és polgárként összeírt személyek számával kapcsolatban elsődlegesen a városi tanácsülési jegyzőkönyvek bejegyzéseire lehetett támaszkodni. A városban lakos- vagy polgárkönyv ugyanis nem létezett, erre való utalást legalábbis nem találtam. A jegyzőkönyvek szisztematikus feldolgozása – a forrásadottságok miatt hét közbeeső évet nem számítva – az 1796 és 1848 közötti időszakban történt meg.⁵¹ A városvezetésnek valószínűleg már az 1830-as évek legelejétől gondot okozott, hogy a polgárok pontos számát megállapítsa. 1829-ben két tanácsost bíztak meg azzal a feladattal, hogy a „hazafiaknak, mint városi polgároknak a számát” írják össze, és tudják meg, ki nem fizette még be a hazafiúsági díjat. Emellett készítsenek összeírást a városban

sersáfárságra és a többi tisztségekre és szolgálatokra érdem szerint, valláskülönbőség nélkül választ. Megüresedett ügyézi és jegyzői hivatalokra valláskülönbőség nélkül alkalmas tagokat maga választ, amennyire lehet, hazafiakat, birtokos és alkalmas lakosokat, a város értelmesebb és főbb tagjaival tanácskozva. A vármegye adóját minden tizedből egy-egy lakos jelenlétében veti be és szedi be. A közönséges jövedelmek beszédéről és kiosztásáról gondoskodik. A község és a saját végzéseit végrehajtja. A város mind külső és belső ügyes bajos dolgaira felvigyázni tartozik. Új törvényeket, szokásokat jóváhagyás végett a népnek feltehet. A város külső birtokaira nézve úriséket tart. Egyességet, szerződéseket, adósságokat tehet, ha szükséges, az értelmesebb és előkelőbb lakosoknak a tudtára adásával.

⁴⁹ ŠABB PARS, Rimaszombat város tanácsának jegyzőkönyvei, 1838. év 539.

Ezt követően, 1847 legelején a város egy újabb, átdolgozott városi rendszabályt akart kihirdetni, de a nép többsége azt nyilatkozta, hogy a törvényhozásig (itt feltételezhetően az 1847. november 12-én összeülő országgyűlésre gondoltak) maradjon az 1826. évi megeieleg megerősített rendszabás. Az 1839-es városi szabályrendelet vármegyei jóváhagyása tehát nem történt meg.

⁵⁰ ŠABB PARS, Rimaszombat város tanácsának jegyzőkönyvei, 1839. év 52.

⁵¹ A hiányzó városi jegyzőkönyvek a következők: 1811, 1812, 1813, 1818, 1825, 1826, 1833. 1796 előtti városi jegyzőkönyvnel korábbiak nem kutatható a rimaszombati levéltárban.

elő minden rendi és rangú lakosról és a letelepedésük idejéről.⁵² Az 1840-es évek második felében már egyre több bejegyzés utalt arra, hogy többen voltak olyanok, akik ugyan nem voltak polgárok, de az az után járó jogokat ingyen birtokolták. A főbíró ezt többször felszólították, hogy írják össze és jelentsék be ezeket a személyeket, illetve keressenek valamilyen megoldást erre a problémára. Ez feltételezhetően nem sikerült, hiszen 1848. március 3-án még egy választmányt neveztek ki annak érdekében, hogy a valóságos polgárokat összeírják.⁵³ Ez az összeírás valószínűleg már nem készült el, ebből kifolyólag a lakosok és a polgárok számának meghatározásához csupán a jegyzőkönyvek bizonyultak használható forrásnak, mivel a kérelmeket a városi tanácshoz kellett benyújtani, ők döntöttek annak elbírálásáról. Fontos elemzési szempont a lakos- és polgárjogért fizetett összeg, illetve annak folyamatos emelkedése is. 1796 és 1818 között 12 forintot szedtek „hazafiúági díjként”, 1818-tól viszont minden letelepedő nemesnek 80, nem nemesnek pedig 40 forintot kellett fizetni „polgárdíjként”. Ezt következetesen be is tartották, hiába próbálkoztak a díj két részben való fizetésével, a szabályzatra hivatkozva az összeget egészben kellett befizetni. 1831-ben az ostorosi születésű Simon Imre gubásmesternek nem állt módjában befizetni a díjat, így a város egyik lakosát, Darnyi Istvánt kérte fel kezesnek. Hiába mutatta be azonban a keresztlevelét, a vándorlásáról szóló levelét és Darnyi István 80 forintos kezeslevelét, kérelmét a díj befizetésének hiányában elutasították. 1839-ben a megújított szabályrendeletben a díjat újból felemelték: a nem nemesek 50 forint polgárdíjat fizettek, míg a nemeseket 125 forintos fizetés terhelte, továbbá 2 forint bírási díjat is szedtek. Ezt követően 1846-ben merült fel a városi tanács részéről, hogy mivel a polgárság díját nem mindenki képes egyszerre lefizetni, nem lenne-e érdemes azon könnyíteni. Ez nem történt meg, viszont 1848 legelején bevezették a polgárdíj nélküli kinevezést, amelyről a városi vegyes gyűlés hozott döntést. Balázs Pál helybéli evangélikus tanító, Demeter István református tanító és Katinszky Gusztáv katolikus gyermekoktató ugyanis a 22 és 29 éves rimaszombati szolgálatukra hivatkozva a díj elengedését kérve polgárjogért folyamodtak. Kérelmüket végül elfogadta a tanács, de hasonló esetekre készülve kikötötték, hogy a polgárfelvételt csak olyan tanító esetében fogják engedélyezni, aki legalább 10 éve, a helyi közösség megelégedésére folytatta tanítói hivatalát. A díj nélküli „polgárosítást pedig egyedül a tanultakra terjesztik ki, mivel ők köztudomásul igen csekély fizetés mellett egész idejüket a hivatásuknak szentelik”.⁵⁴

A továbbiakban arra voltam kíváncsi, hogy a kérelmezők számának alakulásából következtetni lehet-e arra, hogy mikortól válik ketté a lakos- és polgárjog, illetve melyik gyakorolt vonzóbb hatást rájuk. A 18. század legvégétől vezetett jegyzőkönyvekben lakos- vagy polgárjogra vonatkozó sikeres felvételi kérelmet 228 fő esetében regisztráltak. Ezek

⁵² ŠABB PARS, Rimaszombat város tanácsának jegyzőkönyvei, 1829. év 74.

⁵³ ŠABB PARS, Rimaszombat város tanácsának jegyzőkönyvei, 1848. év 154.

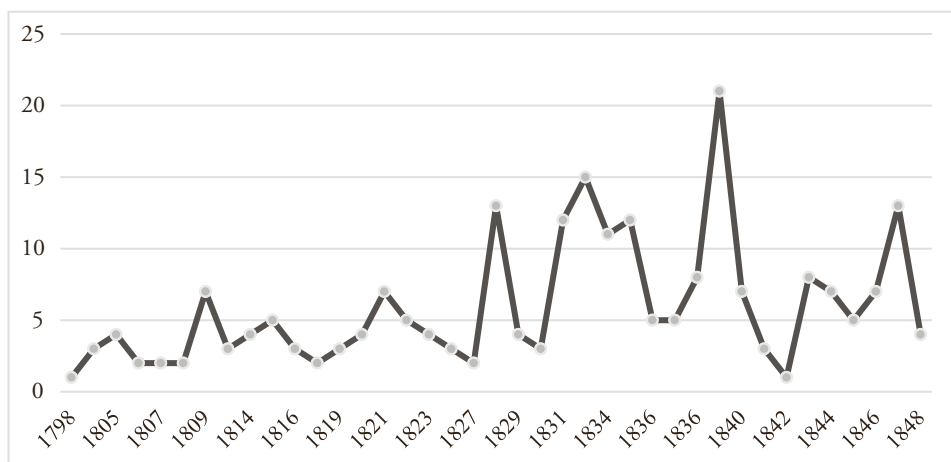
⁵⁴ ŠABB PARS, Rimaszombat város tanácsának jegyzőkönyvei, 1848. év 184.

időbeli megoszlását vizsgálva egyértelműen visszatükröződött a szabályrendeletekben kirajzolódó folyamat, melynek segítségével talán válaszolni lehet a feltett kérdésekre. Mindezt az is segíti, hogy a jegyzőkönyvi bejegyzések 148 főnél (64%) a származás pontos helyét is feltüntették, megnevezve a megyét és a települést, 196 személy (85%) esetében pedig a foglalkozás is beazonosítható volt. A születési/származási helyekből egyértelműen az mutatkozott meg, hogy az új lakosok és polgárok szinte minden esetben más településről érkeztek a városba. A városi kiváltságért folyamodók között tehát túlnyomó többségben az ország különböző területeiről letelepedett személyek találhatók. Rimaszombat vonzáskörzete így rendkívül változatos képet mutatott. Az újonnan városba érkező személyeknél legnagyobb számban (52 fő, 35%) Gömör és Kishont vármegye különböző településeit (Jolsva, Nagyrőce, Csiz, Csetnek, Pelsőc, Osgyán, Dobsina) tüntették fel származási helyként. Rajtuk kívül számottevő letelepedő érkezett a szomszédos vármegyékből: Zólyomból (10 fő), Nógrádból (9 fő), Borsodból (8 fő), Liptóból és Szepesből (7–7 fő). Ha kisebb számban is, csupán egy-két fővel, de az említett vármegyék mellett még további 19 kibocsátó vármegyét lehetett beazonosítani, továbbá egy-két bécsi, illetve sziléziai, csehországi, lengyelországi települést. Velük ellentétben azonban helyi származású polgárként csupán 18 főt lehetett számontartani. Felvételiükkor egy-két esetben utaltak is a helyi ismertségükre, rokoni kapcsolataikra. 1828-ban Kovács András suszternél egyértelmű volt helyi származása, hiszen már a nagyapja, és édesapja és annak testvére is *rimaszombati lakos* volt, éppen ezért hazafiúsági díjat sem kellett fizetnie. Ugyanabban az évben Szolivaj József suszternek viszont annak ellenére, hogy „néhai édesapja is a város lakosa volt”, a hazafiúsági díjat bekérték tőle.⁵⁵ 1846-ban Kreva József üveges szintén hiába bizonyította helybéli születését, és kérte a „polgárosítási díj” felének az elengedését, a városi rendszabályokra hivatkozva a kérelmét nem teljesítették, így a díjat ő is befizette.⁵⁶ Szigorúan vették tehát, hogy kit tekintenek helyinek, hiszen egyáltalán nem volt lényegtelen, hogy ki számított „törzsökösnek – bevándorlóknak” vagy „hazafinak – jövevénynek”. Egy 1834-es bejegyzésből ugyanis arra lehet következtetni, hogy a helyi születésű személyeknek nem kellett díjat fizetni, mert az öröklődött a családon belül. A ratkói születésű (Gömör és Kishont vármegye) suszterlegény, Czirbesz János 1834-ben bemutatta keresztlevelet és a vándorlásáról szóló levelet, majd kérte a hazafiúsítási levél kiállítását. Arra hivatkozott ugyanis, hogy édesanyja két évvel korábban már jelezte, engedélyezzék a kisebbik fiának, hogy a polgárlevelet átvegye. Mivel a nagyobbik fia, Czirbesz Dániel a hazafiúsítás után nem sokkal meghalt, a tervei szerint a polgárjoggal járó előnyökkel így a hamarosan hazatérő fia élhetne. A városi határozat szerint azonban a „polgárjog személyes, atyáról fiúra igen, de testvérről testvérré nem lehet átadni. *Polgárok közé* ugyan beveszik, de a polgárlevelet a polgárdíj letétele után

⁵⁵ ŠABB PARS, Rimaszombat város tanácsának jegyzőkönyvei, 1828. év

⁵⁶ ŠABB PARS, Rimaszombat város tanácsának jegyzőkönyvei, 1846. év

adják ki.” A díjat végül kifizette. 1835-ben Bartos János igazolni próbálta helybéli származását, és kérte, hogy „mint valóságos hazafi megkapja a polgárlevelet”. A városi tanács álláspontja szerint a helyben születés senkit sem tehet polgárrá, hacsak szülei *valóságos polgárok* nem voltak, így csak akkor lehet az, ha atyja polgárságát bebizonyítja.⁵⁷ Arról azonban, hogy kinek sikerült bizonyítania a családon belüli polgárjogot, illetve a városon belül hányan voltak olyanok, akiknél ez a jog automatikusan öröklődött, nem készült összeírás. A bejegyzések között így feltételezhetően pont a helyi, törzsökös családok nem szerepelnek. Annyi bizonyos, hogy a rimaszombati lakosjog nem letelepedési engedélyként funkcionált, amivel a megérkezés után a városban maradhattak, így nem világít rá a tényleges beköltözési tendenciára sem. 1826-ig a legtöbb bejegyzés mégis arra utal, hogy többségben az éppen letelepedni kívánó személyek tartották fontosnak a lakosjog megszerzését annak érdekében, hogy részesüljenek „a város ősi szabadságaiban”. Ez a szám azonban nem tűnik kiugrónak, hiszen 1798 és 1826 között – egy-két évet leszámítva – évente csupán 3-5 személy folyamodott lakosjogért. 1826 után, az újonnan kiadott városi szabályrendeletet követően azonban egyértelműen megugrott azoknak a száma, akik fontosnak tartották ezekért a kiváltságokért folyamodni, annak ellenére, hogy még 1818-ben felemelték a díj összegét.

A lakos- és polgárjogot nyert személyek száma 1798 és 1848 között

A kérelmek megugró számával párhuzamosan pedig mintha egyre fontosabb lett volna a régtől letelepedett, évek óta a városban élő személyeknek, hogy megszerezzék ezt a státuszt. Az újonnan letelepedők mellett a jegyzőkönyvi rövid indoklásokban ugyanis egyre szembetűnőbb volt a „városban már régen letelepedett és megházasodott”, „több éve helyi lakos”, „több éve hazafiú”, „már három éve a városban lakik” megjegyzések

⁵⁷ ŠABB PARS, Rimaszombat város tanácsának jegyzőkönyvei, 1835. év 315.

előfordulási aránya. Szintén ezektől az évektől kerültek előtérbe a városon belüli rokon-családi kapcsolatokra való hivatkozások is, melynek során a szülők (és lehetőleg a nagyszülők) polgárságának bizonyítását várták el. De vajon hogyan lehetett az elvárásoknak megfelelni és két, felmenő generáció polgárjogát bizonyítani, ha a polgárjog következetesebb használatát – legalábbis a jegyzőkönyvek szóhasználata szerint – 1826 után vezették be? A források alapján arra tudunk következtetni, hogy az 1820-as évek közepétől egyrészt összemósódott ez a két fogalom, másrészt megváltozott a szóhasználat és vele együtt a jelentéstartalom. Az 1826. évi városi rendelet ugyan a nép és a lakosok jogkörét részletezte, a jegyzőkönyvekben mégis külön-külön vagy felváltva használták a polgár és a lakos kifejezéseket, illetve ezektől az évektől terjedt el a „polgárlakos” elnevezés. („Hazafiúsági díjának letétele mellett polgárosítását kéri, lakossá lett”, „a városi polgárok számára való bevételét kéri”, „hazafiúsítási díj fizetése mellett, polgárlakosok számára beveszik.”) Vagy öröklődött a lakosjog is, vagy az örökletes polgárjogot vezették be 1826 után, de ennek nyilvántartása – ahogyan korábban utaltam rá – valóban gondot okozhatott a városi tanácsnak, és ilyen okokból kívántak valamilyen megoldást találni a problémára. Mindenesetre mintha ez a két fogalom összeecsúszott volna ezekben az években, amire a következő megjegyzés is utalhat: „városunk lakosai és polgárai számára való bevételét kéri, a befizetett 40 forintot hazafiúsági díjként, polgárosítási díjként elfogadva, polgárlakosok számára bevették, bizonyoságlevél kiadva”. 1839 után viszont úgy tűnik, megváltozott ez a gyakorlat, és ezt követően már egyértelműen kettévált a két fogalom. Az újabb városi rendelet jóváhagyásának évében ugyan szokatlanul megugrott a kérelmezők száma – melynek oka jelenleg ismeretlen –, de ezt a díj felemelésével párhuzamosan egy meredek visszaesés követte. Pár év múlva már a korábbihoz hasonló számú kérelem érkezett a tanácshoz, de a bejegyzésekben már egyértelműen nyomon lehetett követni, hogy ki milyen jellegű városi engedélyre, illetve kiváltságra pályázott. A kétforintos „beírási díj” mellett az új letelepedők a lakosok közé kerültek, míg azokat, akik „befizették a polgársági díjat, a helyi polgárok közé vették be”. Az 1840. es évektől a rimaszombati lakosjog – az előző évtizedtől eltérően – már egyre inkább kezdett hasonlítani egy egyszerű letelepedési engedélyhez, de mindenesetre arra megvolt a lehetőség, hogy valaki lakosból polgárrá váljon. 1843-ban a Zala vármegyéből származó Kizsel János lakhatási engedélyt kért, majd kifizette a „letelepedési díjat”, így amíg városi polgár nem lett, a lakosok közé írták be. Mégis mintha az 1840-es évek második felétől a lakosjogot érintő kérelmek kezdtek volna eltűnni a jegyzőkönyvekből. Ez pedig arra utalhat, hogy a városi tanács már nem tartotta fontosnak regisztrálni a lakosjogot, hiszen a letelepedőket csupán a kétforintos beírási díj terhelte, egyéb juttatásokból, kiváltságokból már nem részesültek. A mintegy hat évtizedet átfogó folyamatból arra tudunk következtetni, hogy a rimaszombati lakosság egyre inkább differenciálódott. 1771-től minden városi előjogból a „bevett” lakosok részesültek, azonban az 1820-as évek közepétől a városi jegyzőkönyvi bejegyzések alapján a „bevett” lakosok fogalmát

a „polgár” kifejezés váltotta fel, onnantól kezdve tehát ők rendelkeztek ugyanazokkal a jogokkal. A közel egy évtizedes „polgárlakos”, „polgár” és „lakos” külön-külön, illetve együttes használatát viszont 1839-től egyértelműsítették, mind a városi rendeletben, mind a jegyzőkönyvi bejegyzésekben. Az 1830-as évek végétől használatban lévő lakosok alatt így már azokat értették, akik letelepedettek, befizették a kétforintos beírási díjat, ám egyéb jogokkal nem rendelkeztek. A következőkben így azt vizsgálom meg, hogy a lakos- és polgárjognál tapasztalt átalakulás volt-e valamilyen hatással a kérelmezők foglalkozási összetételére.

Foglalkozás	1798–1814	1815–1824	1827–1838	1839–1848	Összesen
	Lakos	Lakos	Polgárlakos	Polgár	
	Fő	Fő	Fő	Fő	Fő
Ipar összes	16	22	64	62	164
Agyag	3	–	5	4	12
Élelmiszer	1	1	4	3	9
Ruházati	3	3	15	20	41
Bútor és fa	1	3	5	3	12
Építő	–	4	10	4	18
Fém	2	1	4	7	14
Bőr	4	9	18	14	45
Egyéb ⁵⁸	2	1	3	7	13
Kereskedelem összes	2	3	3	14	22
Boltos	–	1	2	2	5
Vasáros	1	–	–	–	1
Haszonbérelő	–	–	1	4	5
Kereskedő	1	2	–	8	11
Értelmiség összes	1	1	4	4	10
Orvos	1	1	–	–	2
Ügyész	–	–	3	3	6
Tanító	–	–	1	1	2
Összesen	19	26	71	80	196

A lakos- és polgárjogú személyek foglalkozási összetétele 1798 és 1848 között

⁵⁸ Az egyéb kategóriába az alábbi foglalkozások kerültek: 1 fő kocsiborító (ponyvás) lakos, 1 fő kocsiborító (ponyvás) polgárlakos, 4 fő kocsiborító (ponyvás) polgár; 1 fő kéményseprő lakos, 1 fő kéményseprő polgárlakos, 2 fő kéményseprő polgár; 1 fő óras lakos, 1 fő óras polgárlakos; 1 fő könyvkötő polgár.

A születési/származási helyek mellett a jegyzőkönyvek szinte minden esetben feltüntették a személyek foglalkozását is. A korábbiakból kiindulva három időintervallumban tudjuk összehasonlítani a lakos-, valamint a polgárjogért folyamodók foglalkozási összetételét: az 1798–1824 közötti időszakban a lakosokét, 1827–1838 között a polgárlakosokét, illetve az 1839-et és 1848-at érintő évtizedben a polgárokét. Mint láttuk, 1826-ig szinte elenyésző volt azoknak a száma, akiket a díj befizetését követően lakosként regisztráltak. Az első két időmetszet alacsony esetszámainál még így is szinte kizárólagos volt az iparosok aránya. 1827 és 1848 között ugyan már nagyobb esetszám mellett, de az iparosok száma továbbra is meghatározó volt. Ez utóbbi két évtized alatt az iparosok létszámában nagyobb változás nem történt, azonban az iparágak között már annál jelentősebb arányeltolódás volt megfigyelhető. Az 1830-as évek elején leginkább a bőr- és ruhaiparban érdekelt személyek folyamodtak jogokért, azonban az 1840-es évekre csupán a ruházati ipar jelentősége növekedett tovább, a bőriparban enyhe csökkenő tendencia vette kezdetét. A ruházati ipar növekedése nem meglepő, amennyiben figyelembe vesszük, hogy a vármegye ruházati kézművesiparának egyik legfontosabb központja – Rozsnyó és Jolsva mellett – Rimaszombat volt. A polgárjogért folyamodók létszámbeli növekedése azonban a szakmán belüli specializációt is magával hozta, hiszen míg az 1830-as években a gubások és szűrszabók tartották fontosnak a polgárjoggal járó előnyöket, addig egy évtizeddel később a hangsúly inkább a szabókra, vékonyszabókra helyeződött, illetve ezekben az években jelentek meg a kalaposok és az asszonyruha-készítők. A helyben előállított alapanyagból készített szűr kabátokat, szűrnadrágokat gyártó szűrszabók helyett a finomabb szövettel dolgozó vékonyszabók térnyerése már eltérő jellegű igényeket kielégítő mesterségek szükségességére és a férfi-női szabászat kettéválására utal.⁵⁹ Hasonló folyamat játszódott le a bőriparban érdekelt személyek esetében is. 1827–1838 között meghatározó számban szereztek lakos-, illetve polgárjogot a csizmadiák, de mellettük jelen voltak a vargák, szűcsök, egy évtizeddel később viszont a két tímár mellett szinte csak a csizmadiák és a cipőművesek folyamodtak polgárjogért, azaz a bőrkikészítés teljes mértékben háttérbe szorult, és a cipők és a csizmák előállítására vált jelentősebbé.⁶⁰ Az építőiparban érdekelt polgárok számának csökkenése számottevő, bár figyelembe véve, hogy nem piacra dolgoztak, hanem egyedi megrendelésre, esetükben a polgárjoggal járó helyi kiváltságok kevesebb hasznot hozhattak.⁶¹ Az 1830-as években így még megközelítőleg azonos arányban voltak jelen az ácsok, kőművesek, kőfaragók és bádgosok, egy évtizeddel később viszont létszámában már jelentéktelenné váltak. A legszembetűnőbb változás azonban mégis a kereskedéssel – kereskedelemmel és haszonbérlettel – foglalkozó

⁵⁹ Gyulai 2005: 105–125, Gyulai 2006: 173–174.

⁶⁰ Veres 2006: 113–140; Laki Lukács 2006: 141–146.

⁶¹ Gulya 2006: 217–228.

személyek növekedő jelenlétében figyelhető meg, akik legtöbbször „kitanult kereskedőként” boltnyitási szándékkal fizették be az ezzel járó összeget.

A lakos- vagy polgárjogért való folyamodás egyértelműen az iparosokat és a kereskedőket vonzotta tehát, hiszen az ezzel járó előnyök elsődlegesen gazdasági jellegűek voltak. Az iparosoknak a heti- és országos vásárokon ugyanis nem kellett helypénzt fizetniük,⁶² ugyanakkor a kereskedés, a mesterség címerét sem lehetett kifüggeszteni a díj kifizetése nélkül, de enélkül a céhbe sem nyert felvételt az illető. Ezt a városi szabályt a céhek nem minden esetben tartották be, ugyanis 1832-ben vizsgálat indult Lakatos János ügyében, mert anélkül, hogy bemutatta volna a hazafiúságáról szóló levelet, remekelésre bocsátották, és mesternek nevezték ki. Az ügy kapcsán kiderült, hogy már többször előfordult, hogy a helybeli céhek a polgárságról szóló levelek bemutatása nélkül több mindenkit bevettek céhtagnak. Ezt követően a városi tanács felszólította a céheket, hogy a szabályzattól eltérően ne merészeljenek új tagokat bevenni, különben a büntetést közösen fogják viselni.

A lakos- és polgárjoggal járó városon belüli előnyök tehát kifejezetten az újonnan letelepedett vagy már több éve a városban élő iparosoknak és a kereskedéssel foglalkozóknak szólt. Mint láttuk, 1838 után a lakosokat teljes mértékben kizárták a földbirtoklás lehetőségéből, a polgárok pedig mérsékelt bérfizetés mellett használhatták a legelőt. Nem kerülheti el a figyelmünket tehát a csupán mellékesen meg-megemlített „birtokosok” városi jelenléte sem. A szabályrendeletekben emlegetett birtokosok köre ugyanis egyáltalán nem ezt a csoportot érintette, de már 1828-ban sem volt átfedés közöttük. Az országos összeírásban – ismervé a forrás sajátosságait is – a 166 „polgár” között mindösszesen 7 olyan személy szerepelt, aki a városban azelőtt lakosjogért folyamodott, és a 310 „háztalan zsellér” között 27 olyan személy volt, aki 1828 előtt vagy az azt követő pár évben lakosjogot szerzett. Az összeírók másként értelmezve a polgár fogalmát a városi gyakorlattal szemben feltételezhetően a birtokosokkal azonosították ezt a kategóriát. Bár a birtokosokat érintő jogokról és kedvezményekről a városi rendeletek szinte semmit nem közöltek, az örökváltsági szerződés megkötése vélhetően számukra jelentett előnyöket, erősen differenciálva ezzel a városi lakosságot. Bizonyára nem véletlen, hogy az 1826. évi szabályrendeletben a sikeres vármegyei jóváhagyás érdekében a nép és a lakosok szerepeltek, a polgár elnevezés majd csak 1839 után jelent meg. Az 1839-es városi szabályrendelet azonban úgy volt érvényben, hogy annak jóváhagyását a vármegyén vagy nem is kérték, vagy nem történt meg a megerősítése. A mezővárosok lakói ugyanis nevezhették magukat polgárnak, ennek azonban csak

⁶² ŠABB PARS, Rimaszombat város tanácsának jegyzőkönyvei, 1819. év 428. „sok olyan lakos van kik városunk szabadságaival élni kívánnak, mégis a hazafiúság díját a városi pénztárba be nem fizetik. Azok haladék nélkül fizessék be, különben az ilyen lakosok a város beneficiumaival nem részesíttetnek, az heti és országos vásárokon úgy nézetnek, mint az idegenek, és rajtuk helypénz meg fog vétetni, egyszóval a polgárok jussaival nem élhetnek.”

az adott település határain belül volt jelentősége. A helyzetük jogi szempontból változatlan maradt, hiszen jogilag továbbra is jobbágnak vagy zsellérnek számítottak.⁶³

A városi társadalom ilyen differenciálásával pedig szinte teljes egészében követték a nyíregyházi példát, ahol az örökváltás megkötését követően a városban élőkét három csoportba osztották (polgárok – lakók – zsellérek), de a város és a megye közötti konfliktus és a megváltás utáni köztes jogállás rendezéséhez szükséges volt V. Ferdinánd 1837-ben kiadott privilégiumlevele, melynek során Nyíregyháza privilegizált mezőváros lett. Bár Rimaszombat már az úrbérrendezés idejében is szabadalmas mezővárosként szerepelt, és a jegyzőkönyvekben privilegizált mezővárosnak nevezte magát, a vármegye még az örökváltást követően is erősen korlátozhatta az autonómiájukat.⁶⁴ Mindenesetre nem kerülheti el a figyelmünket az örökváltás-golt települések közötti kapcsolat sem. Nyíregyházán 1824-ben az új rendszabások készítése során a főbíró és a két küldöttet arra kérték, hogy ha már Pesten járnak, hazafelé a közelben lévő, a városi „közönségéhez hasonló szabadságban lévő” Kecskemétet és Nagykőröst is látogassák meg, és tájékozódjanak az adott városok rendszabásairól, szokásairól.⁶⁵ Abban az évben tervezték ugyanis kiadni az új városi statutumot Kecskeméten, de a nagykőrösi is csupán pár éve volt érvényben (1817). A rimaszombati jegyzőkönyvekben ilyen egyértelmű utasítást ugyan nem találtam, de az 1837 szeptemberétől készülő rimaszombati szabályrendelet készítése során elképzelhető, hogy támaszkodtak a nyíregyháziakéra.

De míg a 19. század legelején az árutermelő mezőgazdasági kereskedelembé bekapcsolódó alföldi mezővárosoknak több földesúrral is sikerült megegyeznie a terhek örökös megváltásával kapcsolatban, vajon mindez hogyan tudott (részlegesen) megvalósulni Rimaszombat esetében? Mint láttuk, a 19. század első negyedében a város nagyon gyenge központként az országos hierarchiában már nem túl jelentős helyet foglalt el. A szerződéskötés során a Forgách nemzetség megbízottja sem látott nagy hasznot a szűk erdő és legelő nélküli városban, amelynek határában a legkisebb ipari jövedelemre sem lehetett számítani. Mégis az örökösök a város ellen folyó mindkét perben még a 18. században szerzett különböző kiváltságokat igyekeztek érvényteleníteni, többnyire alaptalanul, aminek a település tudatában is volt. 1747-ben Forgách Ferentől, majd 1795-ben Koháry Ferentől szereztek meg a kisebb királyi haszonvételek jogát, ami egészen jól jövedelmező haszonvételnek számíthatott. Fontos ugyanakkor a földesurak birtok- és várospolitikája, hogy egyáltalán volt-e hajlandóság a részükről az egyezkedésre. Márpedig a Koháryak az egyik legismertebb birtokukon, Kecskeméten, ahol a család volt a legnagyobb birtokos, 1834 novemberében megkötötték az örökváltást,

⁶³ Bácskai 2006: 19–20.

⁶⁴ Erre lásd Dobszay 2005: 545–584.

⁶⁵ Kujbusné Mecsei 2001: 79.

Nagykőrös pedig a Forgáchokkal 1818-ban egyezett meg.⁶⁶ Ezért nem lenne érdektelen látni azt, hogy a rimaszombati törekvések a Koháryakkal milyen okból kifolyólag nem jártak sikerrel.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

P 288–1. tétel Forgách család gácsi ága

D–55. Általános iratok (1849–1853)

N 26. 208. Gömör és Kishont vármegye, Rimaszombat

Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠABB)

X.18. Riaditeľstvo majetkov Koháry–Coburg v Sávoli 1825–1852

Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Rimavská Sobota (ŠABB PARS)

Magistrát mesta Rimavská Sobota

HIVATKOZOTT IRODALOM

B. Kovács István 2010: *Rimaszombat. Vároštörténeti barangolások* (I. kötet). Rimaszombat.

Bácskai Vera – Nagy Lajos 1984: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Budapest.

Bácskai Vera 1988: *Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején*. Budapest.

Bácskai Vera 2002: *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Budapest.

Bácskai Vera 2006: A régi polgárságról. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Budapest, 15–37.

Bagi Gábor 1995: *A Jászkun Kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig, 1745–1848*. (A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok közleményei 52.) Szolnok.

Bagi Gábor 2001: Kiskunhalas társadalma a redempciótól a polgári forradalomig (1745–1848). In: Ö. Kovács József – Szakál Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története 2. Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. századból*. Kiskunhalas, 355–388.

Bánkiné Molnár Erzsébet 1995: *A Jászkun Kerület igazgatása, 1745–1876*. (A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok közleményei 51.) Szolnok.

Bánkiné Molnár Erzsébet 2001: Kiskunhalas mezőváros önkormányzata a redempciótól az 1848 évi márciusi törvényekig. In: Ö. Kovács József – Szakál Aurél

⁶⁶ Szabó 2006: 111–112.

Berecz Anita: „Városunkba jó reménység alatt befogadtatik”

(szerk.): *Kiskunhalas története 2. Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. századból.* Kiskunhalas, 9–50.

Berecz Anita 2023: *Földesúri jobbágyok – Városi polgárok. Polgári öntudat és önkormányzat a 19. századi Egerben.* Budapest.

Beluszky Pál 1998: A Felvidék városhálózata a 20. század elején. In: Frisnyák Sándor (szerk.): *A Felvidék történeti földrajza.* A Nyíregyházán 1998. április 1–3-án megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyháza, 439–454.

Bottló Béla 1957: Az 1828. évi összeírás. In: Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai.* Budapest, 242–272.

Czoch Gábor – Szabó Gábor – Zsinka László 1997: Változások a magyar város- és településszerkezetben 1784 és 1910 között. Egy adatbázis első tanulságai. In: Németh Zsófia – Sasfi Csaba (szerk.): *Kőfallal, sárpalánkkal... Városháza történeti tanulmányok.* (Rendi társadalom – polgári társadalom 7.) Debrecen, 25–49.

Csizmadia Andor 1962: *Az egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük a felszabadulásért a XVIII. században.* Budapest.

Dobszay Tamás 2005: A szabad községek rendezésétől a szerződött községek felszabadításáig. A községek ügye az 1843/44-es országgyűlésen. *Századok* (139.) 3. 545–584.

Findura Imre 1894: *Rimaszombat szabadalmas város története.* Budapest.

Gyimesi Sándor 1975: *A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Funkcionális és strukturális változások Nyugat- és Közép-Kelet-Európa városhálózatában, különös tekintettel Magyarországra.* (Gazdaságtörténeti értekezések 7.) Budapest.

Gulya István 2006: Az ács-, tetőfedő- és bádogosmesterség Északkelet-Magyarországon a 16–19. században. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 45. Miskolc, 217–228.

Gyulai Éva 2005: Szűrszabók és posztószabók Gömörben a 17–19. században. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 44. Miskolc, 105–125.

Gyulai Éva 2006: Ruházati ipar. In: Veres László – Viga Gyula (szerk.): *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon.* Miskolc, 147–213.

Hudi József 1995: Pápa szabadalmas mezőváros polgársága a 18–19. században. In: Á. Varga László (szerk.): *Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65. éves Bácskai Vera tiszteletére.* (Rendi társadalom – polgári társadalom. Supplementum.) Debrecen, 95–106.

Íványosi–Szabó Tibor 1991: *Kecskeméti szabályrendeletek 1659–1849.* Kecskemét.

Kerecsényi Edit 1978: Adatok Nagykanizsa településtörténetéhez a „polgárok lajstroma” (1745–1826) alapján. In: *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból.* (Zalai Gyűjtemény 8.) Zalaegerszeg, 115–134.

Kerényi Éva 2013: *Az akáclombos város. Rimaszombat társadalmi élete a 19–20. sz. fordulóján.* (Gömör-Kishonti Téka 21.) Rimaszombat.

- Kollár Sámuel 1997: *Rimaszombat mezőváros múltja és jelenkora*. (Gömör-Kishonti Téka 3.) Rimaszombat.
- Kujbus Éva 2008: „Kegyeskedjenek Nyíregyháza városa kebelibe bévenni...” Lakos- és polgárjog Nyíregyházán (1753–1848). *Memoria Rerum – Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*. Eger, 315–324.
- Kujbusné Mecsei Éva 2001: *Nyíregyháza mezőváros tanácsa által határozottatott... 1793–1837*. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 23.) Nyíregyháza.
- Kujbusné Mecsei Éva 2006: Egy sikertörténet margójára. Adalékok Nyíregyháza örökvltsághoz. *Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv* 17. II. Várostörténeti tanulmányok. Nyíregyháza, 1281–136.
- Laki Lukács László 2006: Csizmadiák. In: Veres László – Viga Gyula (szerk.): *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Miskolc, 141–146.
- Novák László 1979: Nagykőrös mezőváros önrendelkezése (az 1747. és az 1817. évi statútumok). In: Ikvai Nándor (szerk.): *Fejezetek Pest megye történetéből* I. (Studia Comitatensia 7.) Szentendre, 171–211.
- Pálmány Béla 1989: Az urbarium előtt kötött földesúri úrbéri szerződésekről és a paraszti közösségek kiváltságleveléről. In: Erdmann Gyula (szerk.): *Kutatás – módszertan*. (Rendi társadalom – polgári társadalom 2.) Gyula, 288–291.
- Pálmány Béla 2013: 1334. Május 5. – Városi kiváltságokat kapott Gyöngyös, Rimaszombat és Szécsény. In: Pálmány Béla: *Fejezetek Szécsény történetéből*. (Nagy Iván Történeti Kör Évkönyv 2012. 4.) Salgótarján, 59–64.
- Szabó Attila 2006: Nagykőrös és Kecskemét örökvltsága. In: Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv* 17. Nyíregyháza, 107–114.
- Tompa László 2021: A szerződéses jobbágyság rendszerének regionális mintázatai. Hat vármegye gyakorlatának összehasonlítása. *Századok* (155.) 2. 263–285.
- Veres László 2006: Bőripar. In: Veres László – Viga Gyula (szerk.): *Kézművesipar Északkelet-Magyarországon*. Miskolc, 113–140.
- Vörös Károly 1980: A magyarországi társadalom 1790–1848. In: Mérei Gyula – Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története* 5. 1790–1848. 1. kötet. Budapest, 547–601.